

Čejka, Mirek

[Kucarov, Ivan. Preizkazvaneto v bǎlgarskija ezik]

Sborník prací Filozofické fakulty brněnské univerzity. A, Řada jazykovědná.
1987, vol. 36, iss. A35, pp. [133]-136

ISSN 0231-7567

Stable URL (handle): <https://hdl.handle.net/11222.digilib/100655>

Access Date: 02. 12. 2024

Version: 20220831

Terms of use: Digital Library of the Faculty of Arts, Masaryk University provides access to digitized documents strictly for personal use, unless otherwise specified.

RECENZE, REFERÁTY – РЕЦЕНЗИИ, РЕФЕРАТЫ REVIEWS, REPORTS — BESPRECHUNGEN, REFERATE

Ivan Kucarov: *Preizkazvaneto v bŕlgarskija ezik*. Sofija, Narodna prosveta, 1984, 96 str.

Slavistům je dobře znám pozoruhodný vývojový fakt, že tam, kde na slovanském území zůstaly zachovány staré syntetické minulé časy — aorist a imperfektum — došlo k přehodnocování a speciálním evolučním procesům v oblasti slovanského perfekta. Nejsložitějšími cestami a nejdále se v tomto směru ubírala bulharština, v níž vznikl v historické době mimořádně bohatý a složitý systém perfektoidních tvarů vyjadřující komplex přehodnocených a významově i funkčně rozvinutých gramatických kategorií. O té pro bulharštinu nejspeciálnější a pro Nebulhary nejméně pochopitelné oblasti sepsal Ivan Kucarov, významný plovdivský slavista a bohemista, útlou, ale hutnou a velice užitečnou knížku. Týká se jevu, který je autorem charakterizován takto: „V bulharském jazyce existují dva druhy sdělování o ději: *preizkazvane* a *nepreizkazvane*. První z nich signalizuje, že mluvčí podává sdělení na základě sekundární (nepřímé) informace, kdežto druhý, obecně řečeno, nesignalizuje sekundárnost informace, tj. chybí údaje o rázu sdělení, jak je tomu v ostatních slovanských jazycích.“ (str. 4). Autor této recenze zvolil pro *preizkazvane* pracovní latinizovaný termín *renarance*, jelikož v současné ě. lingvistické terminologii není k dispozici žádný jednoduchý terminologický ekvivalent a starší termín *výrazové prostředky ciztĕho mĕnĕní* je příliš úzký a těžkopádný.

V první kapitole registruje autor všechny renarativní tvary v bulharštině. Až na 3. sg. jsou to analytické tvary obsahující *l*-ové participium a alespoň jeden přítomný tvar pomocného slovesa *sĕm* (býtí). V 3. sg. toto pomocné sloveso chybí, avšak právě tyto tvary tvoří plných 88 % v excerpovaném materiálu, z něhož zase 74 % tvoří syntetické tvary, takže neanalytických forem 3. sg. je v celém materiálu více než polovina (65 %). V tomto světle se běžný názor na ryze analytický charakter renarativních forem poněkud koriguje. V I. kapitole je zaznamenáno s bohatým dokladovým materiálem těchto 17 dílčích renarativních paradigmát (uvádíme jen 1. a 3. osobu sg.):

1. *pisel sĕm, pisel* pro akt. indikativ imperfekta nebo přítomtu;
2. *pisal sĕm, pisal* pro akt. indikativ aoristu;
3. *bil sĕm pisal, bil pisal* pro akt. indik. plusquamperfekta nebo perfekta I; tyto tvary zároveň vyjadřují aorist konkluzivního modu (*umozaključitelno naklonenie*), jenž se někdy charakterizuje také jako emfatický renarativ aoristu;
4. *štal sĕm da piša, štal da piše* pro akt. indik. futura praeteriti nebo futura s archaickými formami *še sĕm pisel, še pisel*;
5. *štal sĕm da sĕm (bĕda) pisal, štal da e (bĕde) pisal* pro akt. indik. futura exacta;
6. *neka (da) sĕm pisel, neka (da) pisel* pro akt. imperativ;
7. *da sĕm bil pisel, da bil pisel* pro emfatický renarativní akt. imperativ;
8. *pisval sĕm, pisval* pro akt. kondicionál imperfekta nebo přítomtu;
9. potenciální formy *pisval sĕm bil, pisval bil* pro emfatický akt. kondicionál;

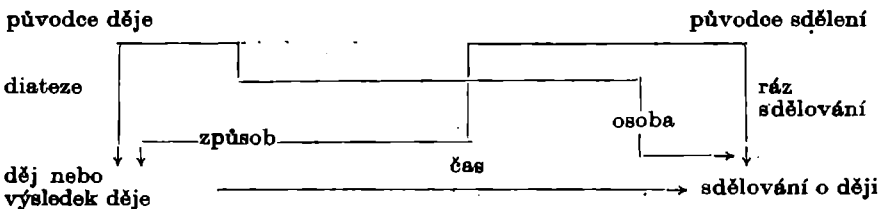
10. *bil sám pišel, bil pišel* pro akt. konkluzív imperfekta nebo prézentu; tvary se rovněž považují za výrazové prostředky emfatického renarativu imperfekta a prézentu;
11. *štal sám bil da piša, štal bil da piše* pro akt. konkluzív futura nebo futura praeteriti;
12. *štal sám bil da sám (báda) pisal (pišel), štal bil da e (báde) pisal (pišel)* pro akt. konkluzív futura exacta nebo futura exacta praeteriti, popřípadě emfatické renarativy těchto futurálních tvarů;
13. *bil sám pisan, bil pisan* pro pas. indikativ prézentu nebo aoristu nebo perfekta I nebo plusquamperfekta;
14. *bádel sám pisan, bádel pisan* pro pas. indikativ imperfekta;
15. *štal sám da sám (báda) pisan, štal da e (báde) pisan* pro pas. indikativ futura nebo futura praeteriti nebo futura exacta nebo futura exacta praeteriti;
16. *neka (da) sám bádel pisan, neka (da) bádel pisan* pro pas. imperativ;
17. *štal sám bil da sám (báda) pisan, štal bil da e (báde) pisan* pro pas. konkluzív futura nebo futura praeteriti nebo futura exacta nebo futura exacta praeteriti, popřípadě pro emfatický renarativ pas. indikativu uvedených futurálních forem

(V tabelární podobě se non-renarativní a renarativní tvary srovnávají na str. 47—48.)

Ostatní bulh. perfektoidní slovesné tvary s l-ovým particiipiem jsou charakterizovány v kap. II. Jsou to 1. analytické tvary kondicionálu; 2. akt. indikativní non-renarativní tvary rezultativních slovesných časů (tj. perfekta I, plusquamperfekta, futura exacta a futura exacta praeteriti); tvary konkluzivního modu, jímž se vyjadřuje, že mluvčí podává informaci o ději na základě vlastní úvahy a předpokladu, a to pro akt. prézens a imperfektum, aorist, perfektum I a plusquamperfektum, futurum a futurum praeteriti, futurum exactum a futurum exactum praeteriti; pro pasivní prézens a všechny minulé i budoucí časy. Tvary konkluzivního modu se formálně odlišují od renarativních forem jedině přítomností pomocného slovesa *býti* (e) ve 3. osobě.

Velmi užitečný je přehled dosti nepřehledné literatury, která byla od poloviny minulého století o renarativnosti a perfektoidních tvarech v bulharštině do dneška publikována (III. kap.). Kucarov hodnotí kriticky v kladném i záporném smyslu zejména příspěvky Al. Teodorova-Balana. Nejpozitivnější linii v řešení naší problematiky sleduje v pracích od J. Trifonova a L. Andrejčina až po S. Ivančeva. Vysoce hodnotí příspěvek R. Jakobsona Shifters, Verbal Categories, and the Russian Verb z r. 1957; zaujímá stanovisko k pracím St. Stojanova, J. Penčeva, V. Stankova a G. Gerdzikova. Rovněž si všimá pozitivních i negativních stránek vlivu prací sovětských badatelů Ju. S. Maslova a Je. I. Dominové.

Autorův názor na místo gramatické kategorie renarativnosti v gramatickém systému bulh. jazyka je vyloučen v kap. IV. Kucarov odmítá zařazení renarativnosti do temporálního nebo úzce modálního rámce, jak se v dosavadní bulharistické literatuře zpravidla činilo, a zdůvodňuje samostatný charakter této kategorie, jíž se jazykově realizuje vztah mluvčího ke sdělování, komunikování týkajícího se děje nebo stavu. Tuto relaci nazývá *vid na izkazvaneto* (volně přeloženo *ráz sdělování*); tento ráz sdělování může být informačně dvouступňový (sekundární) nebo vůči sekundárnosti informace bezpříznakový. Kucarovova pozice je zhuštěná a názorně vyjádřena schématem (str. 42) opírajícím se o pojetí Jakobsonovo:

Naproti tomu konkluzivní modus považuje za kategorii subjektivně modální, neboť má evidentně vztah k opozici reálnost — ireálnost. Emfatické (intenzifikované) renarativní tvary považuje za renarativní tvary konkluzivního modu, jež vyjadřují pochybnost, nedůvěru, popř. rezervovanost mluvčího vzhledem k sekundárně sdělované informaci.

Domníváme se, že pro všestranné a důsledné zhodnocení místa kategorie renarativnosti a kategorií příbuzných bude nezbytně zapotřebí přistupovat k této problematice nejen z čistě gramatického hlediska, nýbrž bude jí nutno vidět z širšího komunikativně pragmatického úhlu. Pragmatika studuje sémanticky interpretované jazykové znaky v relaci k jejich uživatelům. Specifickou a jednotlivou vlastností všech renarativních forem je okolnost, že odkazují k jisté společné pragmatické presupozici, jež by se dala formulovat takto: „Přenos dané informace se děje dvojstupňovitě ve trojici uživatelů: původce informace → zprostředkovatel informace → příjemce informace, přičemž zprostředkovatel informace = mluvčí.“ Z tohoto důvodu není tedy Jakubsonova formulace slovesných kategorií zbytečně složitá, jak se domnívá Kucarov (viz str. 44). Na komunikativní aspekt renarativních tvarů konečkonců upozorňuje i R. Nicolova ve své práci *Pragmatičen aspekt na izrečenieto v bálgarskija knižoven ezik z r. 1984* (str. 165–167). Z logickosémantického hlediska spojuje renarativní tvary s konkluzivními a dubitativními formami nepochybný metajazykový komponent, neboť je v nich přítomen jistý komentář mluvčího k vlastní výpovědi. Renarativní emfatické formy spojuje zase s dubitativními, admirativními i některými jinými modálními formami rys subjektivní epistémické modalitě (srov. M. Čejka, *Adverbia jako postojové prozopoziční komentory: typ opravdu*, SaS 40, str. 214–217).

V následující (V.) kapitole autor podává přehled negramatických výrazových prostředků renarativnosti, z hlediska bulh. gramatiky tedy periferních. Jsou to především partikule, větné i nevětné struktury se slovesy mluvení, jakož i jiné lexikální prostředky (včetně předložek) s komunikační sémantikou. Srovnává zde bulh. prostředky a výrazovými prostředky v jiných slovanských jazycích, kde tyto pro bulharštinu okrajové prostředky jsou právě z hlediska jazykové struktury centrální. Jako bohemista registruje i české, ale i ostatní slovanské partikule a slovesa.

Šestá kapitola se týká využití renarativních forem bulh. slovesa v sekundárních funkcích. Je to předně tzv. admirativ (popř. exklamativ nebo inopinativ). Jde tu o využití renarativních tvarů v kombinaci se zvolací intonací pro vyjádření neočekávanosti, překvapení nad výsledkem děje, o němž mluvčí nevěděl. Jelikož naprostá většina užití renarativních forem v admirativní funkci se týká jen sloves *býtí* a *mlítí*, lze zde právem vidět frazeologizované emotivní transformované reziduum starého perfektového významu, nikoli samostatnou gramatickou kategorii. Za druhé se uvažuje o tzv. dubitativu. Jde opět o využití hlavně zmíněných emfatických renarativních tvarů v kombinaci s dubitativní intonací, popřípadě s některými částicemi (*už*, *maž*). Opět evidentně nejde o samostatnou gramatickou kategorii nebo dokonce modus, jak někteří autoři soudí, nýbrž o navrstvení subjektivně epistémické významové složky na renarativní sémantiku. Kucarov zřejmě zastává totéž stanovisko, jeho formulace jsou však v tomto ohledu poněkud přetíženy těžkopádnou terminologií Bondarkovou.

V sedmé kapitole si I. Kucarov klade za cíl prokázat, že gramatikalizované vyjadřování renarativnosti není v jazycích světa ničím neobvyklým. Jedině indoevropská jazyková rodina je po této stránce chudá: tendenci k vyjadřování cizho mñení perfektem nalezá autor v sanskritu, jinak jsou gramatické prostředky vyjadřování sekundární informace zachytitelné pouze v jazycích, jež jsou v bezprostředním styku s jazyky uralskými a altajskými — je to litevština a lotyšština na jedné straně, a kromě bulharštiny ještě nová arménština a několik jazyků íránské skupiny na straně druhé. Nejrozšířenější je gramatikalizace renarativnosti v jazycích turkotatarské a mongolské skupiny jazyků altajských. Rovněž tak je tomu v ugrofinské skupině jazyků uralských. Dále se sem přiřazují samojedné jazyky, iberokavkazská skupina a tunguzsko-mandžuská jazyková rodina. Na základě *Haarmannovy* práce *Die indirekte Erlebnisform als grammatische Kategorie* (Wiesbaden 1970) připojuje autor k těmto jazykům i některé paleoasijské a indiánské jazyky a poukazuje na jisté formy v japonštině a klasické literární čínštině (wenyan). Pokud jde o poslední případ, nezdá se nám, že by šlo o skutečnou gramatikalizaci, nýbrž spíše o jisté lexikálně syntaktické prostředky periferní idiomatičké povahy.

V poslední, VIII. kapitole Kucarov zaujímá své stanovisko k doposud nedořešené otázce vzniku renarativních forem v bulharštině. V tomto ohledu existují dvě protichůdná stanoviska: 1. renarativní formy jsou přímým napodobením analogických kategorií a forem tureckého jazyka, jež mohly bulh. jazyk ovlivnit hlavně díky dlouholetému bilingvistu statisticky významné části mluvčích bulh. jazykového společenství; 2. renarativní formy jsou svérázným, ale samostatným rozvinutím slovanského perfekta

na bulharské půdě. Důležitými představiteli prvního názoru jsou B. Conev, L. Andrejčin a K. Mirčev, nejnověji pak R. Leč. Zastánci autochtonního původu renarativních forem jsou hlavně J. Trifonov, St. Mladenov a G. Gálábov. Také I. Kucarov zřejmý sympatizuje s tímto druhým hlediskem, nicméně je si dobře vědom, že existence kategorie renarativnosti vůbec a nápadná shoda ve využití *l*-ových morfémů v bulh. jazyce a tureckého afixu *miş/müş* i ztráta pomocného slovesa 3. sg. u této kategorie v obou jazycích zvláště se nedají vysvětlit bez ohledu na vliv turečtiny, která z historickospolečenských a kulturních důvodů měla mimořádný vliv i na jiné roviny bulh. jazyka, zejména na slovník. Na druhé straně je opět třeba z obecné lingvistického hlediska přiznat, že rozsáhlé přejímání v oblasti gramatického systému (speciálně pak přejímání celých gramatických kategorií a paradigmát) je věc naprosto neobvyklá. Autor se proto právem přiklání k uvážlivému kompromisnímu stanovisku vyslovenému Ivančevem, že bulh. perfektum se původně vyvíjelo z praslovanského základu stejným směrem jako v severních slov. jazycích, tedy k préteritu, že se však dalo později na cestu samostatného vývoje a bohaté diferenciaci, přičemž zde jako mocný katalyzátor působila turečtina.

Kucarovova práce je podložena rozsáhlým materiálem excerpovaným z literatury (nevyhýbajíc se však ani materiálu čerpanému z jazykové intuíce rodilého mluvčího) a byla připravena řadou průpravných studií, o čemž svědčí solidně sestavená bibliografie vyčerpávající zkoumanou problematiku. Knižka je napsána čtivým, jasným způsobem a autorova argumentace je ve většině případů jednoznačná a přesvědčivá. V zahraničí bude jistě přivítána slavisty, kteří se chtějí orientovat v složité situaci bulharského slovesa, doma ovšem dobře poslouží v tomto směru i širší bulharské kulturní veřejnosti, protože přesné užívání renarativních tvarů v praxi není ani pro Bulhara vždycky snadnou a samozřejmou věcí.

Mirek Čejka

Валерий Вениаминович Морковкин — Наталья Орестовна Бёме — Ирина Александровна Дорогонова — Татьяна Фёдоровна Иванова — Изольда Дмитриевна Успенская: Лексическая основа русского языка (комплексный учебный словарь), Москва, „Русский язык“, 1984, 1166 стр.

Nastoupijící slovar představuje sobou komplexne, mnogocelevoe prozvedenie učebnoj leksikografii, javljajuščeesja rezul'tatom mnogoletnej userdnoj raboty avtorov. Sovmeščaj v sebe kačestva slovarja, leksičeskogo minimuma, posobija po leksike i teoretičeskogo issledovanija, ono dopuskaet samoje različnoe ispol'zovanie. Avtory nazvali ego kompleksnym učebnym slovar'em. On soдержит okolo 10000 slov. Ego naibolee otdičitel'naja čerta soстоit v novom podhode k postroeniju minimal'noj leksičeskoj sistemy, v stremlenii avtorov k maksimal'nomu vyjavleniju i razvernutoju predstavleniju sistemoobrazujuščix faktorov.

Osnovnuju čast' truda sostavljajut slovarnye materialy. Oni objedineny v dva bol'shih razdela: „Leksičeskoe jadro ruсского языка“ i „Materialy dla poaspektivnoj raboty nad ruсской leksikoj“.

Первый раздел „Лексическое ядро русского языка“ (с. 40—544) состоит из двух частей словаря: из алфавитной и идеографической. Алфавитная часть по словам авторов является сердцевинной „Лексического ядра“. Любая словарная статья здесь включает заголовочное слово, указание на его семантическую структуру и семантизирующие текстовые отрезки, позволяющие устранить неопределенность относительно каждого рассматриваемого лексико-семантического варианта заголовочного слова. Указание на семантическую структуру заголовочных слов производится посредством перечисления их лексико-семантических вариантов (ЛСВ). Каждый ЛСВ семантизируется отдельно и нумеруется с помощью ступенчатой системы нумерации (ср. *великий* — 1.0. *великая цель*; 1.1. *великий писатель*; 2.0. *великое счастье*; 2.1. только крат. ф. *Костюм мне велик*). Семантизация ЛСВ носит не объяснительный характер как в обычных толковых словарях, а указательный, т. е. значение его выявляется с помощью текстовых иллюстраций. Семантизация слова осуществляется не только